

*Dr Ljubomirka Krkljuš, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu u penziji*

JAJA TOMIĆ I „ZASTAVA“ O NACIONALNOM I DRŽAVNOM JEDINSTVU U VREME STVARANJA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA¹

Sažetak: *Prvak Radikalne stranke u Vojvodini Jaša Tomić se u toku svoga dugogodišnjeg političkog rada bavio u prvom redu nacionalnim pitanjem, koje je u vreme života pod Austro-Ugarskom imalo karakter borbe za nacionalnu ravnopravnost. U sklopu nacionalnog pitanja su važno mesto imali srpskohrvatski odnosi. Tomić nije prihvatao doktrinu o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja se posle ujedinjenja 1918. javila u funkciji ustavnog uobličavanja nove zajedničke države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Svoje političke poglede iznosio je najviše u glasilu Srpske radikalne stranke „Zastavi“.*

Ključne reči: *Jaša Tomić, „Zastava“, nacionalno pitanje, nacionalna ravnopravnost, ujedinjenje 1918, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nacionalno jedinstvo, unitarizam.*

U državi u kojoj je vladala doktrina o političkom narodu i gde je po-mađarivanje sprovedeno uporno i na svim poljima, borba za nacionalna prava značila je i borbu za osnovna građanska prava. Nacionalno pitanje je stoga za Jašu Tomića i njegovu stranku bilo jedno od najvažijih. Na početku svog javnog delovanja Tomić se izjašnjavao za internacionalizam, mada je pod tim zapravo podrazumevao nacionalnu ravnopravnost: „Najnapredniji ljudi našeg vremena, kad se stavljaju na uzvišeno gledište

---

¹ Rad je posvećen projektu *Pravo Srbije u evropskoj perspektivi* br. 149042 koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

internacionalizma... priznaju jednako narodnosno pravo svim narodnostima, oni time ispovedaju načelo: da jedan narod nema pravo da ugnjetava druge“, dok oni koji sprovode političko nasilje, ti ljudi „preziru internacionalizam“ i to su nacionalisti.² O pojmu nacije Tomić je imao eklektičko shvatanje, zasnovano na brojnim tekstovima tada poznatih i popularnih autora, stranih i srpskih.³ Narod je shvatao kao istorijsku, a ne prirodnu pojavu: „Narod je deo čovečanstva koji stvara duševnu celinu. On je imao zajedničku prošlost, duševno je nerazdvojan u sadašnjosti, teži da ima zajedničku budućnost. Narod je jedinica, koja ima svoju volju, svoj moral, svoju zasebnu dušu, svoju snagu, svoje shvatanje, svoje težnje, To je sve dobio vekovnim razvitkom. To jedinstvo postalo je i razvilo se postepeno, ono je čuvalo narod da ne propadne, ono mu daje snage da opstane u budućnosti“.⁴ Tim shvatanjem se najviše približio subjektivno-psihološkom učenju građanskih teoretičara o naciji.⁵

Tomić je odlučno osporavao mađarsku državnu ideju o političkom narodu: On smatra, naprotiv, da su svi građani države jednaki i ravnopravni. „Svi oni imaju pravo da traže od države potpuno priznanje vere svoje, jezika svoga, naroda svoga, kulture svoje, pa ne samo to, nego i potrebnu državnu pomoć i zaštitu.“ „Mi znamo samo za jednu državnu ideju, a ta je: ravnopravnost, duševni, moralni i materijalni razvitak sviju državljana i naroda Ugarske. I ma koliko da nam se preti, za nju ćemo se uvek boriti“.⁶ Vlada uskraćuje narodnostima prava jer bi dovela u pitanje svoju prevlast: „Dati svakome svoje, znači za Mađare ostati u manjini: Manjina ne može da vlada, a oni bi to hteli“. Tomić je upozoravao da gušenje narodnosti od strane Tisine vlade neće nikom, ni njoj samoj, ni zemlji, doneti dobra.⁷ Desetogodišnji bilans Tisine vladavine je porazan i u ekonomskom pogledu i, naročito, zbog ograničavanja građanskih prava, pre svega prava narodnosti.⁸

---

² L. Rakić, *Jaša Tomić (1856-1922)*, 152; *Političko stanje Srba u Ugarskoj*, 47.

³ J. Tomić, *Kako se zovemo*, Novi Sad 1909, 80-90, 135-140, 171, 173. Proučavao je radove E. Renana, V. Bedžhota, Blunčlija, G. Jelineka, O. Bauera i drugih, a od srpskih autora M. Vesnića, M. Milovanovića, G. Geršića i S. Jovanovića.

⁴ J. Tomić, *Jedna nejasna rečenica (u zadarskoj odluci)*, „Zastava“, 10. oktobra 1905.

⁵ L. Rakić, *Jaša Tomić*, 153. Mora se napomenuti da ni u savremenijoj naučnoj misli nema jedne opšteprihvaćene definicije nacije. Postoje spiritualističke, subjektivno-psihološke, vulgarno-materijalističke, antropogeografske, austromarksističke, marksističke teorije (*Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd 1993, 709-724; M. Marjanović, S. Markov, *Osnovi sociologije*, Novi Sad 2003, 134)

⁶ J. Tomić, (J. T.), *Van – zakona*, „Srpsko kolo“, 2/14. septembra 1884; J. Tomić (-ša), *Mađarska državna ideja*, „Zastava“, 30. novembra 1900.

⁷ J. Tomić, (J. T.), *Nastavlja se, što je započeto*, „Srpsko kolo“, 6/18. septembra 1884.

⁸ J. Tomić, (J. T.), *Tisina vladavina*, „Zastava“, 29. januara/10. februara 1885.

Tomić se za nacionalnu ravnopravnost zalagao u brojnim napisima, ali se može smatrati da je najcelovitiji pogled na ovo pitanje sadržan u političkom programu Radikalne stranke donetom u Okučanima 1903. godine.⁹ Tu na samom početku stoji da je „država dužna osigurati pravo na opstanak i pravo na svestrani mirni razvitak svima državljanima i svima svojim narodima“. Državno ustrojstvo mora počivati na temelju demokratizma, a misao vodilja mora biti sloboda i pravda, bratstvo i jednakost. U svom posljednjem programu Radikalna stranka je tražila: „20) da se svi narodi Ugarske priznaju kao narodi sa jednakim pravima i dužnostima i da se izmeni dosadašnji zakon o narodnosnoj ravnopravnosti (XLIV zak. čl. od 1868. god.). Da se u novom zakonu zaštite i osiguraju nemađarski narodi, njihov jezik, njihov razvitak i njihovo sudelovanje u upravi.“

* * *

U sklopu nacionalnog pitanja, a u vezi sa odnosom srpskog i hrvatskog naroda Tomićevu je pažnju dugo i intenzivno zaokupljala teza o nacionalnom jedinstvu. Instinktom vrsnog političara, on je shvatio da je ovaj odnos predstavljao jezgro političkog klupka u kojem su južnoslovenski narodi bili upleteni. Nacionalnom jedinstvu je posvetio veliki broj tekstova, manje ili više obimnih, nastalih u razno vreme i različitim povodima, sve do vremena kada je novostvorenu zajedničku državu trebalo ustavno uobličiti.¹⁰

Svoja razmišljanja i svoje zaključke o odnosu srpskog i hrvatskog naroda i o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata Tomić je 1909. godine izložio detaljnije i opširnije u brošuri pod naslovom *Kako se zovemo*. U obimnom tekstu dao je pregled pojma naroda (nacije) poznatih teoretičara svoga vremena, kao i pregled istorije dvaju naroda. Nije se slagao sa tezom o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata: „Ja bih rekao da Hrvati slabo danas pričaju to svome narodu. Oni ostavljaju to nama Srbima“. U pogledu jezika je zaključio da je između Srba i Hrvata uvek postojalo osećanje bliskosti i da postoji jedan književni jezik. Međutim, ni Srbima ni Hrvatima nije padalo na pamet da se odriču svoga imena i naroda. Uvek je bilo opasno, kada su treći hteli da bratime dva naroda. Verska unija je predsta-

⁹ *Knjižica za članove srpske narodne radikalne stranke (sa programom stranke i pravilnikom o organizaciji)*, Novi Sad 1907, 5; Jaša Tomić, *Političko vjeruju*, Novi Sad 1886, 14-19.

¹⁰ J. Tomić, *Jedna nejasna rečenica (u zadarskoj odluci)*, „Zastava“, 10. oktobra 1905; *Iz bliske prošlosti*, „Zastava“, 9. avgusta 1907; „Zastava“, 10. avgusta 1907; „Zastava“, 11. avgusta 1907; J. Tomić, *S kim ćemo i kuda ćemo*, Novi Sad, 1919, 19-20.

vljala most ka katolicizmu. Kada je počelo življe da se radi na prisvajanju Bosne i Hercegovine, počelo se misliti na novu, veliku Hrvatsku, a u vezi s tim na što više Hrvata.¹¹ Plod te politike je negiranje postojanja Srba, a njen rezultat su događaji u Zagrebu 1902. godine. Ističe da je Radikalna stranka oduvek smatrala da su Srbi i Hrvati dva naroda o čemu navodi i argumente, između ostalog i *Program Radikalne stranke* iz Okučana, u kojem se jasno razlikuju dva naroda, što svedoči o stavovima stranke – da su Srbi i Hrvati dva naroda.¹²

Objašnjavajući uzroke nastanka teze o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata, on je pripisuje austrijskoj politici. U vreme aneksije Bosne i Hercegovine iz Beča se proturala misao o velikoj Hrvatskoj, većoj nego ikad. „Velika Hrvatska posta idol svima hrvatskim strankama bez razlike. Ali velika Hrvatska ne trpi Srbe, ona ih isključuje. U velikoj Hrvatskoj sme da bude samo jedan narod. Narod hrvatski. Zato velika Hrvatska mora pre svega da osvoji i skrši Srbe: Milom ili silom.“ „S toga sam i rekao jednom prilikom, da je bezrazložno isticanje ovog jedinstva najveća pogreška srpske politike u XX veku.“¹³ Svako shvatanje o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata Tomić je smatrao za „veštačku misao“ i tumačio ga kao formu hrvatskog nacionalizma i veliku opasnost za nacionalni pokret Srba u Hrvatskoj.¹⁴ U vreme Veleizdajničkog procesa u Zagrebu 1909. godine, Tomić je kritikovao ne samo protivrpsku i protivjugoslovensku politiku Frankove stranke i nekih drugih hrvatskih političkih grupa i katoličkih krugova, nego i optužene srpske političare, Valerijana i Adama Pribičevića, zbog toga što su na sudu izrazili stav o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata.¹⁵

Tomić je svoje mišljenje o uzrocima nastanka teze o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca verovatno najjasnije izneo u jednom spisu nastalom uoči Balkanskih ratova, *Gde je srpska politika?* Ovde on ponavlja da je misao o narodnom jedinstvu potekla iz Zagreba, i to od omladine, a njen nastanak je vezan neposredno sa pitanjem Bosne i Hercegovine. Korene teze o nacionalnom jedinstvu Tomić nalazi u austrougarskoj politici: „I najnovija unija, najnovije jedinstvo poniče na istoj onoj grani, na kojoj ponikoše i sve druge unije. Nas su u Austriji katoličili i katoličili, pa kad su videli da ne mogu, onda izmisliše uniju. Ne moramo

---

¹¹ J. Tomić, *Kako se zovemo?*, Novi Sad 1909, 6-7.

¹² *Knjižica za članove srpske narodne radikalne stranke (sa programom stranke i pravilnikom o organizaciji)*, Novi Sad 1907, 7-8.

¹³ J. Tomić, *Kako se zovemo?*, Novi Sad 1909, 71.

¹⁴ J. Tomić, *Kako se zovemo?*, Novi Sad 1909, 26.

¹⁵ J. Tomić, *Kako se zovemo?*, Novi Sad 1909, 53.

biti čisti katolici, (naravno kad nećemo), ali im je glavno bilo, da ne budemo ni pravoslavni. Zato da stupimo u ono srednje, u crkvenu uniju. Svi, koji su stupili u uniju, razume se, propali su ne samo za pravoslavlje, nego i za Srpstvo. Kad su austrijski političari videli, da ne mogu od nas da naprave ni Ilire, ni Hrvate, sad su pronašli narodnu uniju sa Hrvatima. Sve, samo da ne budemo čisti Srbi, a posle je lako.“¹⁶

* * *

Mada je Jaša Tomić tvrdio da je Radikalna stranka složna u pitanju nacionalnog jedinstva, nije u njoj postojalo jednodušno mišljenje o nacionalnom jedinstvu, što se pokazalo u vreme ujedinjenja i neposredno posle njega. Tada je Tomić mnogo pisao o nacionalnom jedinstvu, razrađujući uglavnom svoje ranije stavove. U vreme ujedinjenja je smatrao da bi preovlađivanje jedne ili druge varijante teze o vezama srpskog i hrvatskog naroda moglo uticati na način ulaska Vojvodine u zajedničku državu.

Način ujedinjenja za koji se Tomić zalagao, tj. prisajedinjenje Bačke, Banata i Baranje neposredno Kraljevini Srbiji bio je prirodan ishod njegovih političkih stavova. Jaša Tomić je i u ovo vreme ostao pri mišljenju koje je oduvek imao: da su Srbi, Hrvati i Slovenci tri zasebna naroda.¹⁷ Prilikom razmatranja pitanja o nacionalnom jedinstvu i jugoslovenstvu, treba imati na umu i činjenicu da se u političkim krugovima Južnih Slovena u habzburškim pokrajinama pod jugoslovenstvom podrazumevalo pre svega jedinstvo austrougarskih zemalja naseljenih Južnim Slovenima, najčešće u okvirima Monarhije, a ne zajednica svih Južnih Slovena. Ovo je „staro“ jugoslovenstvo bilo produkt nastojanja hrvatskih i slovenačkih političkih krugova, pretežno klerikalnih, da se Monarhija i njena dinastija očuvaju preuređenjem na federalnoj osnovi, gde bi Južni Slovenci činili jednu od zemalja. Hrvatska, odnosno Štrosmajerova jugoslovenska politika, je, kako zaključuje V. Krestić, proistekla pre svega iz neophodne praktične potrebe hrvatske politike. „Štrosmajer i narodnjaci prihvatili bi saradnju sa Srbijom i zajedno s njom i pod njenim vođstvom želeli su da rešavaju južnoslovensko i istočno pitanje onda kada bi se našli u bezizlaznom položaju i kada bi propali svi

---

¹⁶ J. Tomić, *Gde je srpska politika?*, Novi Sad 1911, 24-27, 31-32.

¹⁷ L. Rakić, *Jaša Tomić (1856-1922)*, Novi Sad 1986; LJ. Bogetić, *Idejne i političke pozicije Jaše Tomića o nacionalnom pitanju pred prvi svetski rat*, Zbornik za istoriju MS 5/1972, 172-174; J. Tomić, *Krajnje vreme da se razumemo*, Novi Sad 1909, 10; *S kim ćemo i kuda ćemo*, Novi Sad 1919, 39; *Građa za nov radikalni program*, Novi Sad 1919, 11, 13; J. Tomić, *Narodnosno pitanje u našij novoj državi*, „Zastava“, 5. februar 1919.

njihovi planovi o primatu među Južnim Slovenima, koji bi imali u federalistički uređenoj Monarhiji“.¹⁸

Stoga je bitno imati u vidu ovakvo tumačenje termina „jugoslovenski“ i „jugoslovenstvo“, prilikom razmatranja događaja krajem 1918. i stvaranja zajedničke države. Ovako je termin „jugoslovenstvo“ shvatao i Jaša Tomić u članku *Na koju ćemo stranu?*. On upozorava na to da Srbi iz Bačke, Banata i Baranje moraju što pre doneti odluku o svojoj sudbini. Govoreći o Jugoslaviji, on pominje neka nastojanja da se stvori Jugoslavija, koja bi obuhvatila sve zemlje osim Srbije i Crne Gore, kao i nameru da se formira vlada te države, na osnovu vesti iz Švajcarske o zajedničkoj vladi koju bi činile vlade te Jugoslavije i Srbije i Crne Gore, što se verovatno odnosi na Ženevsku konferenciju i njene odluke. Tomić je upozoravao da treba iskoristiti priliku. „Može proći još 500 godina, a mi da ne dobijemo više prilike popraviti ono, što sad pokvarimo“. On smatra da su konačno ostvarene mogućnosti da se ostvari ujedinjenje sa maticom, što ne isključuje i ujedinjenje svih Južnih Slovena: „Mi ne bežimo od zajednice s drugima, najmanje bežimo od zajednice s našom najbližom braćom Hrvatima i Slovencima. Ali hoćemo da živimo u prvom redu s onima, koji se zovu Srbi kao i mi. Hoćemo tamo odakle smo došli. Došli smo iz Srbije; hoćemo u Srbiju zajedno sa našim imanjem i zemljom. Hoćemo da obučemo prvo srpsku košulju, jer nam je ona najbliža; a posle toga zaogrnućemo se i sa ogrtačem Jugoslovena, ako to može biti, a da niko ne skida sa nas srpsku košulju, niti nas deli od druge naše braće Srba. I poveravamo Srbiji, da nas ona zastupa na konferenciji mira i u ime naše govori“. Ukoliko ne bi došlo do ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, Srbi iz Banata, Bačke i Baranje nemaju u takvoj državi šta da traže; ako dođe do stvaranja jedinstvene države svih Jugoslovena, njihovo opredeljenje za prisajedinjenje Srbiji neće ništa pokvariti, te je ono samo stvar gole forme.¹⁹ I pored slikovitih metafora i patetičnog tona, u ovoj izjavi je jasno vidljiva i trezvena politička realnost. Svestan toga da je sudbina austrougarskih zemalja, odnosno njihovih teritorija još u velikoj meri neizvesna, Tomić je opravdano procenio da će interes srpskog naroda biti pouzdanije zaštićen u okrilju Srbije, države koja je svojim učešćem i ogromnim žrtvama u Prvom svetskom ratu stekla među saveznicima visok ugled.

---

¹⁸ V. Đ. Krestić, *Jugoslovenska politika Josipa Juraja Štrosmajera* u knjizi *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Nova knjiga, Beograd 1988, 119-151; V. Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*, Beograd 1991, 68-69; K. Milutinović, *Nacionalnooslobodilačka stremljenja Vojvodine krajem XIX i početkom XX veka, Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat*, Beograd 1967, 575-619.

¹⁹ J. Tomić, *Na koju ćemo stranu?*, „Srpski list“, 4. novembra 1918.

* * *

U državi su posle ujedinjenja otvorena mnoga nova politička pitanja, mada je bilo i onih koja su se nadovezivala na stare odnose i stara trvenja. Neki politički problemi kojima se Jaša Tomić bavio i ranije dobili su sada novu sadržinu, s obzirom na nove državne okvire i političke odnose.²⁰ To je bio pre svega nacionalno pitanje, odnosno nacionalno jedinstvo i, u najtešnjoj vezi sa njim, ustavno organizovanje nove države i njeno državno uređenje, potom privredni problemi, a na prvom mestu agrarna reforma. U tim novim prilikama našli su se isti ljudi, iste stranačke grupacije, ili nove, nastale okupljanjem starih stranaka, te su stranačke suprotnosti nastavljene, na starim osnovama, ali sa novim sadržajem.

Nacionalno pitanje se u državi posle ujedinjenja javilo u funkciji državnog uređenja. Stavovi o jedinstvenoj jugoslovenskoj naciji s jedne strane i o postojanju različitih nacija s druge strane, trebalo je da posluže kao osnov i ideološko opravdanje odgovarajućih koncepcija o državnom uređenju. Postojanje jedne nacije podrazumevalo bi i uređenje jedinstvene, unitarne državne organizacije. Prema tome, nacionalno pitanje se faktički rešavalo najpre na državnompravnom planu.

Tomićevu pažnju je najviše zaokupljalo ono, čemu je mnogo pažnje posvećivao i pre ujedinjenja: nacionalno jedinstvo. Vrlo bitno u vreme ujedinjenja, podloga na kojoj je ujedinjenje i ostvareno, nacionalno jedinstvo je sada dobilo novu sadržinu i značaj, jer se vezivalo za državno uređenje nove zajednice. Već 1. januara 1919. Tomić je upozorio na opasnost da nova država pođe stopama Austrije.²¹ Raspravljajući o obliku državnog uređenja, on se odlučno izjašnjava za jedinstvenu (unitarnu) državu. Uzor jedinstvene države je bila Srbija, a uzor državne pocepanosti Austrougarska. Tomić i radikali zastupali su mišljenje da se sa Hrvatima i Slovencima može stvoriti jedna država, a nikako 9, 7, pa ni 3 ni dve pokrajinske države: „Ako nismo zreli za jednu državu onda da se bratski razidemo i to što pre.“ „Spomenuo sam već“, nastavlja Tomić, „da je Srbija i manja nego što je danas postojala i mogla postojati samo za sebe.“²² Tomić nije nikada osporavao stvaranje zajedničke države, ali je do kraja,

---

²⁰ I posle ujedinjenja je Jaša Tomić aktivno učestvovao u političkom životu. Bio je poslanik u Ustavotvornoj skupštini i glasao za Ustav od 28. juna 1921. (Vidovdanski) i u sazivima Narodne skupštine sledećih godina: vanrednom za 1921. godinu, od 21. jula do 20. oktobra 1921, i redovnom od 20. oktobra 1921. godine. Zbog narušenog zdravlja tada već nije prisustvovao skupštinskim sednicama, ali se do marta 1920. gotovo u svakom broju *Zastave* pojavljuju njegovi članci.

²¹ J. Tomić, *Svakom svoje*, Zastava, 14. januara 1919.

²² J. Tomić, *Krajnje vreme da se razumemo*, Novi Sad 1919, 8, 15.

uporno, negirao postojanje jedinstvenog naroda. Treba stvoriti zajednicu, ali ne narodnu, nego državnu.²³

Posle ujedinjenja, kada su odnosi između dvaju naroda dobili drugačiji značaj, Tomić nije izmenio svoje stavove, iako su oni sada potpuno odudarali od vladajućeg mišljenja. Nasuprot službenoj unitarističkoj tezi o jednom troimenom narodu, uporno je ostajao pri svome stavu da Srbi, Hrvati i Slovenci nisu jedan nego tri srodna naroda, koji su imali zaseban, dug istorijski razvitak. Svi oni imaju svest o svojoj nacionalnoj posebnosti i od nove države očekuju mogućnosti slobodnog razvitka svog nacionalnog života: „... Svaki Srbin zna da je Srbin i želi da ostane Srbin, Hrvat zna da je Hrvat i želi da ostane Hrvat, a sa Slovincem je isto tako. Svaki traži da u novoj državi ostane ono što je i dobije prava i mogućnost, da se razvije.“²⁴ U nizu članaka u „Zastavi“ u toku 1919. i 1920. godine osporavao je koncepciju narodnog jedinstva i insistirao na postojanju tri zasebna naroda.²⁵ Tomić nije negirao činjenicu da su Srbi, Hrvati i Slovenci etnički srodni narodi i da to može biti dobar osnov za život u zajedničkoj državi, ali da državna zajednica ne podrazumeva i nacionalno jedinstvo i ne mora ga podrazumevati.²⁶ Proglašenje Srba i Hrvata za jedan narod je po Tomićevom mišljenju jedan potpuno politički diktiran čin, koji nema nikakve realne osnove. Tomić je isticao da je jugoslovenstvo tvorevina intelektualnih krugova, a nije ponikla u narodu.²⁷

U pogledu uređenja nove države Tomić ukazuje na protivrečnost koja se javila u političkim krugovima u vezi sa ovim pitanjem: baš oni koji tvrde da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod zahtevaju rascepkanu državu. Upravo ovaj njihov zahtev otkriva ono što oni neće da priznaju, da ne postoji jedan narod. To nije značilo neminovno da je on bio za centralističko uređenje, jer unitarno uređenje jedne države ne podrazumeva i unutrašnju centralističku organizaciju. Tomić nije bio protiv decentralizacije: „Dobra opštinska i okružna (županijska) samouprava

---

²³ J. Tomić, *Da čujemo istoriju*, „Zastava“, 26. oktobra 1919; *Sad znamo: kako se zovemo!*, „Zastava“, 13. novembar 1919.

²⁴ J. Tomić, *Krajnje vreme da se razumemo*, Novi Sad 1919, 10.

²⁵ „Zastava“, 4. decembra 1919; 9. decembra 1919; 7. oktobra 1919; 16. januara 1920; 20. januara 1920.

²⁶ J. Tomić, *S kim ćemo i kuda ćemo*, Novi Sad 1919, 39.

²⁷ J. Tomić, *Najnovije stanje*, „Zastava“, 4. decembra 1919; *Zgrada u zraku (Srbi-ma svima i svuda)*, „Zastava“, 17. januara 1920. Takvu ocenu daje i Tejlor: „Jugoslavenska ideja bila je intelektualna tvorevina, a ne rezultat nacionalnog razvoja.“ „Tako je južnoslavensko pitanje ovisilo samo o odnosima Srba i Hrvata, a njih, osim u Dalmaciji, ne bi združile nikakve Štrosmajerove plemenite ideje da nije bilo bezumlja i nacionalističkog nasilja Madžara.“ (A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990, 235-236.

dovoljna je, da narod razvije što jače svoju ekonomsku, duševnu i umnu snagu, da diže puteve, škole, knjižnice, muzeje i zadovolji svaku plemenu i korisnu težnju za opsežnim radom. Jedinствена држава има права на јединствено законодавство. А ако треба имати обзира на разлику појединих крајева, то може јединствено законодавство имати бољег обзира, него покрајински сабори. Што треба да је јединствено, то не треба парчати под фирмом аутономије. Ко не може да се помори са државним јединством, које се најпре огледа у јединственом законодавству, боље је да и не улази у заједницу.²⁸

Zbog toga se razišao i sa unitaristima u svojoj stranci. Naime, zvaničan stav Radikalne stranke u Vojvodini nije se podudarao sa Tomićevim i stranka je prihvatila koncepciju nacionalnog unitarizma.²⁹

Politički razlozi prihvatanja ideje o nacionalnom јединству su u vreme i после ујединjenja imali drugačije побуде i drugačije posledice nego za vreme života pod Austrougarskom. U vremenu kada je nova држава tek trebalo da izgradi svoje osnove, pitanje nacionalnog identiteta je imalo izuzetno велиki značaj. Tomić je tačno predviđao i upozoravao na opasnosti koje za razvoj nove државе može predstavljati ovako pogrešna postavka једног od најважних njenih temelja. Ustavno fiksiranje takve pogrešne koncepcije, kao što je nacionalni unitarizam samo bi dovelo do borbi појединих naroda za očuvanje svojih nacionalnih osobenosti: „Moje je tvrdo uverenje“, piše Tomić, „da bi u našoj заједничкој држави mnogo lakše bilo sporazuma, kad ne bi stajali na trulom zemljištu da smo један narod. Da smo kazali da smo tri vrlo bliska naroda, ali svaki ima разлике, koje su mu svete. Zato osigurajmo svakom te разлике... Bili mi tri bliska naroda, bili један narod sa velikim razlikama, заједничку државу možemo sklopiti i u једном i u другом slučaju... Samo запамтите, ако pogrešimo u osnovi, mora izaći iz toga veliko зло... Između Crne Gore i Srbije i iz-

²⁸ J. Tomić, *Državno јединство или расцепканост?*, „Zastava“, 11. februara 1919.

²⁹ „Zastava“, 24. januara 1919. Januara 1919. godine je dr Žarko Miladinović, један od најистaknutijih vojvođanskih radikala, dao intervju dopisniku Jugoslovenskog dopisnog ureda o aktuelnim političkim problemima. Kao odgovor na pitanje kakvi su stavovi radikala u Vojvodini o narodnom јединству, on je odgovorio: „U svom programu radikalna stranka ne spominje ništa o јединству Srba i Hrvata jer su dosad bila druga vremena. Radikalna stranka ispoveda potpuno јединство Srba i Hrvata. Trudiće se na izgrađivanju jugoslovenske ideologije.“ Kao početak rada u ovom pravcu, rekao je Miladinović, u podnaslovu partijskog organa „Zastave“ izbrisano je u nazivu stranke „srpska“, te je ostalo samo „narodna radikalna stranka“. U једном govoru koji je držao na sednici Privremenog narodnog predstavnništva, Miladinović je rekao: „... nas nazivaju Južnim Slovenima i jesmo to. Ali ja tvrdim da smo mi i više nego to, a to je, da smo један narod, narod od tri imena, ali narod sa једним osećajem, једном voljom. (Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavnništva, 23. marta 1919, 70.)

među Vojvodine i Srbije nema nikakvog spora – ti su krajevi pokazali da su sa narodom u Srbiji jedan narod.³⁰

Tokom 1910. i 1911. godine je Stojan Protić je polemisao s vojvođanskim radikalima i Jašom Tomićem o pitanju narodnog jedinstva. Stojeći na poziciji srpsko-hrvatskog jedinstva, Protić je ipak isticao da i pored narodnog jedinstva postoje posebna obeležja i razlike koje su svojstvene svakom narodu.³¹ Posle ujedinjenja, kada je njegovo mišljenje ostalo usamljeno, Jaša Tomić je i u Protićevim stavovima pokušao da nađe neki oslonac: „Veliki pisac Stojan Protić kaže, da se ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca ne mora izvršiti tako da se u tom ujedinjenju utope sve jedinice: i Srbi i Hrvati i Slovenci. Ne mora da se u tom ujedinjenju utope osobine, sve pokrajinske i istorijske razlike, kao što bi to želeo Pribićević.“³² Svoje stavove je Tomić rezimirao sledećim rečima: „Srbi, Hrvati i Slovenci su tri veoma bliska slovenska naroda. Današnje političke prilike zahtevaju jedinstvo njihove države, koje će ovim bratskim i bliskim narodima jednako osigurati svako opravdano narodno i građansko pravo.“³³

* * *

U kompleksu ustavnog pitanja ističe se nekoliko krupnijih političkih pitanja oko kojih su bile vođene najburnije raspre, jer je njihova priroda bila takva da je određivala fizionomiju države. Nesumnjivo najvažnije pitanje bilo je pitanje državnog uređenja zemlje – hoće li nova država biti organizovana kao jedinstvena, unitarna država, federativna, ili sa autonomijama pojedinih oblasti države. Drugo je bilo pitanje oblika vladavine – monarhijsko ili republikansko uređenje. Tesno vezano za ova dva pitanja postavljalo se i treće – pitanje položaja Srbije u novoj državi. Na izgled manje bitna, ali suštinski takođe veoma značajna bila je rasprava o suverenosti ustavotvorne skupštine.

Pošto su se u većini izjasnili za tezu o nacionalnom jedinstvu jugoslovenskih naroda, koja je trebalo da posluži kao premisa za odgovarajuće državno uređenje, vojvođanski radikali su se listom opredelili za unitarističko i centralističko državno uređenje. Čak i Jaša Tomić, koji se, za razliku od većine svojih partijskih drugova suprotstavljao teoriji o nacio-

---

³⁰ J. Tomić, *Građa za nov radikalni program*, Novi Sad 1919, 11-13.

³¹ D. Janković, *Koncepcija srpsko-hrvatskog nacionalnog unitarizma u Hrvatskoj i Srbiji 1903 – 1918. godine*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu IV/1970, 333.

³² *Zastava*, 13. novembra 1919.

³³ J. Tomić, *S kim ćemo i kuda ćemo*, Novi Sad 1919, 39.

nalnom jedinstvu jugoslovenskih naroda, zalagao se odlučno za potpuno državno jedinstvo: „... No neka nismo i jedan narod, čim stvorimo zajedničku državu, moramo tražiti u toj državi što jače jedinstvo, a ne rascepanost, koja ni jednoj državi nije donela dobra.“³⁴

Predsednik vojvođanske Radikalne stranke dr Žarko Miladinović je već januara 1919. godine dao izjavu o političkim stavovima vojvođanskih radikala. Govoreći o uređenju države, on je naglasio da su radikali za potpuno državno jedinstvo. Nije osporavao potrebu uvođenja lokalnih samouprava, ali je istakao da se mogu dopustiti samo administrativne, a ne legislativne samouprave.³⁵ Radikali su državno jedinstvo poistovećivali sa strogom centralizacijom, a zahteve za uvođenje pokrajinskih autonomija i samouprava sa cepanjem države i separatizmom.³⁶ „Što treba da je jedinstveno“, piše Jaša Tomić, „ne valja parčati, pod firmom autonomije. Ko ne može da se pomiri sa državnim jedinstvom, koje se ponajpre ogleda u jedinstvenom zakonodavstvu, bolje je da i ne ulazi u zajednicu.“³⁷ Na zboru radikalne stranke u Novom Sadu 27. februara 1919. Tomić je rekao: „Mi smo za državno jedinstvo; zakoni se moraju donositi na jednom nestu i važiti za sve krajeve“.³⁸ Jedinstveno državno uređenje trebalo je da doprinese i pospeši proces daljeg stapanja Srba, Hrvata i Slovenaca u jedan narod. Federativno uređenje prouzrokovalo bi neravnomeran razvoj pojedinih naroda što bi omogućilo političku prevlast i hegemoniju nekom od njih. Centralizacija državne uprave u Beogradu izravnala bi kulturne i ekonomske razlike među pojedinim krajevima.³⁹

Svoj program su radikali sažeto istakli ovako: „Načela radikalne stranke traže u novoj državi jednu krunu, jedan parlament, jednu vladu.“⁴⁰ Ovaj stav svoje stranke zastupao je dr Žarko Miladinović i u Ustavnom odboru Ustavotvorne skupštine, čiji je član bio. Govoreći u debati u načelu o ustavnom nacrtu vlade, on je o ovom pitanju izjavio: „... ko neće jedinstvenu, jednostavnu državu, kako se to predlaže u nacrtu vlade, ko je protiv toga i ko još izjavljuje da ovaj nacrt ne može primiti ni za podlogu specijalne debate, taj hoće sovjetsku republiku, ili hoće federaciju, taj hoće da razjedini i oslabi našu državu, trećega nema... Jedinstvena država i

³⁴ Jaša Tomić, *Građa za nov radikalni program*, Novi Sad, b. g, 34.

³⁵ „Zastava“, 24. januara 1919; „Zastava“, 20. februara 1920.

³⁶ „Zastava“, 11. februara 1919; „Zastava“, 14. februara 1919; „Zastava“, 20. februara 1919; „Srbija“, 26. marta 1919, „Zastava“, 15. juna 1919.

³⁷ J. Tomić, *Državno jedinstvo ili rascepanost*, „Zastava“, 11. februara 1919.

³⁸ „Zastava“, br. 23, 1919.

³⁹ „Zastava“, 15. juna 1919, 11. jula 1919.

⁴⁰ „Zastava“, 22. oktobra 1920.

jaka centralna vlast potrebna je našem narodu i za držanje granica i za uvođenje reda...⁴¹

Za neprikosnovenu ustanovu u novoj državi radikali su smatrali monarhijski oblik vladavine.⁴² Postojanje monarhije i vladavinu dinastije Karađorđevića radikali su smatrali za konstantu, koja je izvan i iznad svake diskusije o ustavnom uređenju nove države. Pri tom su se pozivali na odluke Velike narodne skupštine u Novom Sadu 25. novembra 1918. godine.⁴³ Radikali su u „Zastavi“ 25. januara kritikovali stavove nekih slovenačkih političara da ustavotvorna skupština treba da odluči i o obliku vladavine: „To znači“, piše „Zastava“, „da je kralju Petru i regentu Aleksandru otkazan presto do sastanka Ustavotvorne skupštine. Ali neka to pomenuta gospoda izbiju iz glave. Nisu oni i njihove pristalice izvojevali slobodu, nego srpska vojska... Stoga neka ne potrzaju dinastičko pitanje, koje je konačno rešeno...“⁴⁴ Mada o tome tada nije bilo mnogo reči ni u samoj partiji, ni u njegovim napisima, Tomićevo mišljenje o obliku vladavine nije bilo potpuno u skladu sa onim koje je preovlađivalo. Budući dosledni protivnik obrenovićevskog režima, Tomić je u svoje vreme, posle Majskog prevrata, mada diskretno, isticao prednosti republikanskog uređenja, u kojem je suveren narod. I posle ujedinjenja pominjao je republikanstvo, u kontekstu srpsko-hrvatskih odnosa i kritike rada vlade. Mada postoji republikanska stranka, ona nije značajna, a u hrvatskim omladinskim krugovima se republikanstvo javilo zbog toga što je vladar srpskog porekla. Tomić ipak kaže da „... je već danas isuviše jasno, da će teško postojati iole obrazovana i napredna država, a da ne bude republika“. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca za to nije vreme.⁴⁵ Ovom svojom ovlašnom naklonošću prema republikanizmu, Tomić se vratio svojim mladalačkim pogledima na državu. U vreme Istočne krize, razmišljajući o stvaranju jedne jedinstvene srpske države posle oslobođenja od turske i austrijske vlasti, on je isti-

---

⁴¹ Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Stenografske beleške*, X sednica, 14. februara 1921, 105-106.

⁴² Za monarhijski oblik vladavine zalagali su se i ugledni intelektualci i naučnici koji su pripadali radikalima: „Kralj Petar je simbol slobode, on ju je izvojevao, a ne Vilson. Bilo bi neblagodarno da odurnemo Karađorđeviće u onom momentu kada nam oni donose na poklon najveće dobro, slobodu i državu. Srbi neće postati republikanci. Veza koja nas vezuje za Srbiju i njenu dinastiju neizmerno je snažnija i jača od veze koja nas spaja sa Hrvatima i Slovencima“. (Dr Aleksa Ivčić, *Odgovor na članak Vase Stajića*, u A. Lebl, *Politički lik Vase Stajića*, Novi Sad 1963, 403)

⁴³ „Zastava“, 24. januara 1919; „Srbija“, 26. marta 1919; „Zastava“, 18. novembra 1919; „Zastava“, 8. jula 1920.

⁴⁴ „Zastava“, 25. januara 1919.

⁴⁵ J. Tomić, *Republika*, „Zastava“, 18. novembra 1919.

cao teškoće koje bi pri tom postojale: srpski narod je živeo rasut, bez prirodnih granica, različito je razvijen. Stoga po njegovom mišljenju, jedini realan oblik koji bi mogla imati jedinstvena država predstavlja „federalna republika slična Švajcarskoj“.⁴⁶

U svojim istupanjima u vezi sa ustavom i u toku same procedure donošenja ustava, vojvođanski radikali su u svakoj prilici naglašavali stvaralačku ulogu Srbije u stvaranju nove države, i kao posledicu takve njene uloge, državopravni kontinuitet koji je, po njima, postojao između Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Prihativši tezu o oslobodilačkoj ulozi Srbije, „osloboditeljke, spasiiteljke i ujediniteljke sviju nas“, u ratu i u procesu stvaranja države, radikali su očekivali od „poražene i pobeđene braće“ da prihvate onakvu organizaciju države, kakvu predlaže Srbija.⁴⁷ Kao razlog za rukovodeću ulogu Srbije u novoj državi ističe se osim toga da je Srbija jedina od jugoslovenskih zemalja imala državu, i to državu koja se u ratu našla na strani pobjednika. Vojvođanski radikali ne samo da nisu odbijali strahovanja i optužbe zbog srpske prevlasti, nego su tvrdili da nje treba i mora da bude, jer je srpski narod, zahvaljujući svom političkom i državotvornom iskustvu i pozvan da u novoj državi zauzme najistaknutiji položaj.⁴⁸ Ove stavove o ulozi Srbije i njene dinastije u novoj državi zastupao je u Ustavnom odboru Žarko Miladinović: „Srbija je... kvasac za novu državu, ona je baza i osnovica za nju. Ona je uređena kao ustavna monarhija i mi smo ušli u njeno naručje, i bilo bi vrlo čudno, kad bi mi, koji smo tek bili u embriju, u začetku, diktirali Srbiji, državi jednoj, da ostavi svoga popularnoga kralja, koji ima toliko mnogo zasluga i za domovinu i za narod...“⁴⁹

U toku priprema za donošenje ustava radikali su održavali zborove na kojima je zahtevalo da se država nazove „Srbija“ ili „Velika Srbija“. Radikalni klub u Novom Sadu je na sednici od 24. aprila 1921. doneo rezoluciju upućenu predsedniku vlade Pašiću u kojoj apeluje da se država nazove „Srbija, kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“, a nikako „Jugoslavija“; na radikalnom zboru 8. maja 1921. godine u Novom Sadu zaključeno je da se makar u nazivu države srpsko ime stavi na prvo mesto, ako već ne može da bude jedino.⁵⁰ Na zboru u Sremskoj Mitrovici takođe se protestovalo protiv mogućeg naziva države „Jugoslavija“.⁵¹ I u drugim

⁴⁶ L. Rakić, *Jaša Tomić (1856-1922)*, Novi Sad 1986, 23-24.

⁴⁷ „Zastava“, 14. februara 1919; „Zastava“, 11. jula 1920; „Zastava“, 13. avgusta 1920.

⁴⁸ „Zastava“, 26. februara 1920; „Zastava“, 8. maja 1921; „Zastava“, 17. februara 1921.

⁴⁹ *Rad Ustavnog odbora*, 99.

⁵⁰ „Zastava“, 27. aprila 1921; „Zastava“, 11 maja 1921.

⁵¹ „Srbija“, 27. aprila 1921.

mestima su držani zborovi sa istim ciljem: u Pančevu je radikalni zbor tražio da se država nazove „Velika Srbija“, u Sremskim Karlovcima i Rumi 8. maja 1921: „Srbija – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“.⁵²

U Ustavotvornoj skupštini je vojvođanski radikalni poslanik dr Dušan Grgin u ustavnoj debati izjavio: „da smo išli za onim što hoće veliki deo Vojvodine, i to 99% srpskog življa u Vojvodini – onda u predlog ustava ne bi ušao u naslov za naziv „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“, nego bi u tom slučaju bio naslov za naziv ove države u najmanju ruku „Kraljevina Srbija“.“⁵³

Dosledni u ovakvom shvatanju značaja i uloge Srbije, vojvođanski radikali su, želeći da učvrste svoju i naglase svoju vezu sa Srbijom zahtevali da se Ustav Srbije proširi i na Vojvodinu. Veliki zbor sremskih radikala održan u Rumi 16. novembra 1919, doneo je između svojih zaključaka i zahtev da se ustav Srbije primeni i na Vojvodinu.⁵⁴ Međutim i kasnije, kada je posao na donošenju ustava uznapredovao i kada su načinjeni prvi ustavni nacrti, radikali u Vojvodini su i dalje isticali da bi ipak najviše odgovarao stari srpski ustav.⁵⁵ U debati u ustavnom odboru, Žarko Miladinović je dokazivao da ustav postoji, da je srpski ustav u važnosti, sve do ujedinjenja i da su poslanici ustvari položili zakletvu na taj ustav.⁵⁶

Iako su većim delom bili složni u prihvatanju centralističkog uređenja države, među vojvođanskim radikalima je našao pristalica i Stojan Protić sa svojim ustavnim projektom. U svom nacrtu ustava, Stojan Protić je predvideo postojanje dosta velikih samoupravnih jedinica: pokrajina, i to u granicama koje bi se poklapale sa „istorijskim“ pokrajinama, onakvim kakve su bile u trenutku stvaranja države. Iako je u osnovi prihvaćen centralistički sistem, ove bi pokrajine, prema Protićevom ustavnim nacrtu imale dosta široke samouprave.⁵⁷

U skladu sa svojim strogo centralističkim načelima, radikali su u početku čak potpuno negirali potrebu uvođenja lokalnih samouprava.

---

⁵² „Zastava“, 13. maja 1921; „Zastava“, 20. maja; „Zastava“, 21. maja 1921; „Zastava“, 26. maja 1921.

⁵³ *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, XXVIII red. sednica 11. i 12. maja 1921, 36.

⁵⁴ „Srbija“, 12. novembra 1919; „Zastava“, 19. novembra 1919; „Zastava“, 20. novembra 1919; „Zastava“, 25. novembra 1919.

⁵⁵ „Zastava“, 22. decembra 1920.

⁵⁶ *Rad Ustavnog odbora*, 99.

⁵⁷ S. Jovanović, *Ustavno pravo kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1924, 35. Protićeve pristalice među radikalima u Novom Sadu su se okupljale oko lista „Dunav“. Među njima su se nalazili istaknuti vojvođanski radikali: Đorđe Tapavica, Kosta Hadži, Kamenko Subotić i Mita Kličin.

Zahteve za lokalne samouprave oni su pripisivali separatističkim težnjama hrvatskih i slovenačkih političkih krugova: „Samouprava može se kod nas dozvoliti i može biti potrebna samo kod opštine, kod malih sela i kod varoši radi ekonomskih razloga i njihovih lokalnih sitnih potreba, da se državi olakšaju te male brige. Samouprava većih pokrajina, srezova, okruga, oblasti nije nikako potrebna.“⁵⁸ Prilikom podele zemlje na administrativne jedinice treba što manje uzimati u obzir istorijske i tradicionalne granice, jer bi takva podela usporila i otežala stvaranje jedinstva u državi. U pogledu administrativne podele Vojvodine, radikali su smatrali da bi južni deo Bačke i Banata i Srem trebalo priključiti Srbiji, a ostale delove Bačke i Banata podeliti na tri okruga.⁵⁹

Međutim, sprovođenje u život odredaba o administrativnoj podeli zemlje pokazalo je do kakvih problema može dovesti podela izvršena prema ovakvim principima. Zakonski predlog Pašićeve vlade o administrativnoj podeli zemlje od 5. novembra 1921. godine izazvao je negodovanje kod vojvođanskih radikala. Ovim predlogom Srem je podeljen na četiri razne oblasti. U Sremu su pripremani i protestni zborovi protiv ovakvog predloga.⁶⁰

Administrativnu podelu zemlje koja je konačno izvršena Uredbom od 28. aprila 1922. godine, „Zastava“ je pokušavala da pravda nacionalnim razlozima, tj. potrebom da se obezbedi srpska većina u pojedinim srezovima, ali je priznavala da je izvršeno „kidanje i raspacavanje“ Vojvodine. Vojvođanski radikali su svoj protest protiv predviđene administrativne podele zemlje izrazili i na zboru radikala koji je održan u Somboru, 26. marta 1922. i gde je raspravljano o političkoj situaciji u Vojvodini. U 4. tački rezolucije koju je zbor usvojio stajalo je: „Da se podela zemlje na oblasti u suprot jasnog naređenja Ustava tako namerava sprovesti, da će se u celoj Vojvodini, a naročito u somborskom okrugu uništiti vekovne ekonomske, prirodne i saobraćajne veze, te stvoriti nove neprirodne i nemoguće oblasti, usled čega će i pojedine općine, naročito pak grad Sombor za navedeno biti upropašćeni, a celom življu Vojvodine biće nanešena nenaknadiva ekonomska šteta.“⁶¹

⁵⁸ „Zastava“, 24. decembra 1920; „Zastava“, 21. januara 1921; „Zastava“, 10. jula 1921; „Zastava“, 25. septembra 1921.

⁵⁹ „Zastava“, 7. jula 1921.

⁶⁰ „Dunav“, 13. novembra 1921; „Zastava“, 19. novembra 1921; „Zastava“, 2. decembra 1921.

⁶¹ „Dunav“, 30. marta 1922; „Zastava“, 1. aprila 1922; „Zastava“, 22. aprila 1922.

* * *

Tomić je podozrevao da stvaranje zajedničke države nije ni za Srbiju bilo korisno. „Srbija je sama sebe izbrisala iz spiska država“. Po njegovom mišljenju, na to nisu dobrim okom gledale ni svetske sile. I Hrvatska i Slavonija i Slovenija su se do juče borile protiv onih koji su zastupljeni na mirovnoj konferenciji. „I sada, uz srpsku državu, koje više nema kao takve, učestvuju i zastupnici Hrvatske i Slovenačke na pariskoj konferenciji“. On se ipak ograđuje, priznajući da se narodi Hrvatske, Slavonije i Slovenije sigurno nisu rado borili uz Austrougarsku, kao što to nisu činili ni Vojvodani. Vojvodani su se prvi izjasnili za Srbiju, ali nisu zahtevali da ih Srbija, kao ravnopravnog člana povede na mirovnu konferenciju. Tako je trebalo da postupe i Hrvati i Slovenci, jer su se do skora borili i protiv Srbije i protiv učesnica Pariske konferencije. Možda je Radikalna stranka manje odgovorna, ali je i ona, zajedno sa svim ostalim srpskim, hrvatskim i slovenačkim strankama grešila u ovom pitanju. Naškodili su Srbiji, tako što je ušla u jugoslovensku papazjaniju, te nije bila u stanju da brani ni sebe, ni druge. Te tri zemlje su mogle u svoje vreme, na zdravoj i pametnoj osnovi osnovati državnu zajednicu.⁶²

U Tomićevim posleratnim napisima se uočava jedna pojedinost, koja se može tumačiti dvojako: kao obična omaška, posledica dugogodišnje navike i opalih snaga čoveka zamorenog dugom životnom i političkom borbom, ali i kao potsvesna želja za drugačijim rešenjem: on često, govoreći o državi, ovu naziva „Srbija“, umesto „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“.⁶³ U jednom članku on državu naziva „Srbija i drugovi“, što je očigledno bila potsmešljiva aluzija na njeno dugo ime: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.⁶⁴

Poslednji članak je Tomić objavio u *Zastavi* 10. marta 1920, čime je završena njegova duga saradnja sa ovim listom, ali i njegovo učešće u političkom životu.

---

⁶² J. Tomić, *Velika opasnost*, „Zastava“, br. 209, 1919.

⁶³ J. Tomić, *Nova vlada u Srbiji*, *Zastava*, 7. oktobra 1919; *Hoćemo li u dobrovoljce?*, *Zastava*, 23. april 1919; *Državno jedinstvo ili rascepanost?*, *Zastava*, 11. februara 1919; *Italijanske ujdurme*, *Zastava*, 27. novembra 1919; *Verovatna promena u Srbiji*, *Zastava*, 24. januara 1920; *Kriza u Srbiji*, *Zastava*, 17. februara 1920; *Treba biti filozof*, *Zastava*, 19. februara 1920.

⁶⁴ J. Tomić, *Zbog Baranje vri – i u Baranji vri*, *Zastava*, 27. januara 1920.

*Ljubomirka Krkljuš, Ph. D., Full Professor
Novi sad School of Law*

Jaša Tomić and „Zastava“ on the national and state unity during the creation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Abstract

Jaša Tomić, the leader of Radical Party in Vojvodina, was mostly devoted to the national issue during his long political career, since the national issue had the character of struggle for national equality during the period under the rule of Austro-Hungarian Empire. Serbo-Croatian relations took up a prominent place within this national issue. Tomić did not accept the idea of national unity between Srbs, Croats and Slovenes. After the unification, the thesis on national unity became relevant for the constitutional organization of the new and unified state. Tomić was of the opinion that Serbs, Croats and Slovenes are three closely related but still separate nations, which could and should have organized a unified state. He thought that it would have been wrong to organize the state on the assumption of their national unity. Although he was against the idea of national unity, he was still of the opinion that the state should have been organized as a unitary state with adequate system of local self-government. His political views were mostly conveyed in numerous articles published in the publication of the Serbian Radical Party „Zastava“.